

ujawnia się zgodność wiedzy historycznej z procesami cykliczności (s. 184–185).

W prezentacji wiedzy o scenariuszach, symulacjach i grach decyzyjnych wyodrębniono zagadnienia: 1. Scenariusze (Pojęcie scenariusza, Przykłady scenariuszy, Budowanie scenariuszy na podstawie analizy morfologicznej), 2. Symulacja i gry decyzyjne (Pojęcie symulacji, Z historii badań symulacyjnych, Przykład symulacji, Gry decyzyjne/symulacyjne, Przykłady gier decyzyjnych/symulacyjnych), 3. Kilka uwag o modelowaniu globalnym.

Wskazuje się tu, że w badaniach stosunków międzynarodowych scenariusze występują zwykle w podwójnej roli – jako konstrukcje analityczne oraz jako sposoby formułowania wyników.

Prognozowanie (bez względu na zaawansowanie metodologiczne i techniczne) w procesie planowania polityki i strategii bezpieczeństwa skupia się za określeniu najbardziej prawdopodobnych przyszłych stosunków sił (w różnych wymiarach), warunków bezpieczeństwa i charakteru środowiska międzynarodowego. Najbardziej wiarygodne prognozy dotyczą procesów demograficznych, najmniej – wydatków wojskowych.

Przypomina się, że pisanie scenariuszy jest dość popularnym zajęciem ośrodków badawczych, agend rządowych, organizacji międzynarodowych. Dużą popularność zdobyły m.in. scenariusze globalne, dotyczące przyszłości świata, opracowane m.in. przez Hudson Institute oraz scenariusze opracowane dla Klubu Rzymskiego, gdzie dużą nośność zdobyły np. *Granice wzrostu (1972)* i *Ludzie w punkcie zwrotnym (1974)*.

Dużo uwagi poświęca się wizjom przemian europejskich, powodowanym przez funkcjonowanie Unii Europejskiej.

W scenariuszach tych dylematy budzą kwestie: równości i efektywności, wolności indywidualnej i porządku zbiorowego, wartości duchowych a materialnych, myślenia krótkookresowego a długotrwałego.

Prezentowana książka zasługuje na dużą uwagę ze względu na dostarczenie uporządkowanej wiedzy o prognozowaniu międzynarodowym; jest to ważny przewodnik dydaktyczny – wskazujący czym jest prognozowanie, jakie ujaw-

nają się w jego urzeczywistnianiu możliwości i bariery. Interesująca jest warstwa egzemplifikacyjna, która zachęca i inspirowa do pogłębiania wiedzy o stosunkach międzynarodowych oraz siłach je generujących.

Andrzej Chodubski

Jakub Potulski, *Wprowadzenie do geopolityki*, Gdańsk 2010, ss. 386.

W rozpoznawaniu życia społeczno-politycznego istotne jest postrzeganie go z punktu widzenia uwarunkowań geograficznych. Zauważa się, że przestrzeń i jej specyfika warunkują podstawowe zachowania kulturowe, generowane przez jego podmioty, a w tym przez instytucje państwa i jego organów. Warunki geograficzno-przyrodnicze wywierają istotny wpływ na aktywność polityczną oraz całokształt działalności kulturowej człowieka.

Postrzeżenie współzależności działalności jednostek i czynników geograficznych stało się przedmiotem badań naukowych. Już w starożytności rozpoznawano związki zachodzące pomiędzy działalnością polityczną a przestrzenią, na której ta działalność przebiegała. Wśród badaczy tych byli m.in. historycy Herodot z Halikarnasu oraz Tukidydes z Aten. Wraz z wyodrębnianiem się dyscyplin naukowych, zainteresowanie poznawcze łączące wiedzę geograficzną i polityczną uzyskało status „geopolityki”. Ważne zasługi w dziele jej wyodrębnienia położył szwedzki prawnik Rudolf Kjellen (1864–1922). Początkowo zajmowała się ona rozpoznawaniem deterministycznych i materialistycznych związków zachodzących między człowiekiem a środowiskiem geograficznym. Obecnie uznaje się, że jest ona częścią szeroko rozumianej geografii humanistycznej, jest dyscypliną sytuującą się na styku geografii humanistycznej i politologii.

W prezentowanym opracowaniu (podręczniku) autor podjął się zadania zebrania i systematyzowania wiedzy określonej mianem geopolitycznej, oraz dokonania wprowadzenia do podstawowych zagadnień związanych z szeroko pojmowaną geopolityką. Powziął się wyzwanie dokonania wyboru i zestawienia charak-

terystycznych teorii i koncepcji, które w najpełniejszym stopniu odzwierciedlają specyfikę geopolityki (s. 11).

Zaprezentowany wykład ukazujący istotę i zadania geopolityki podzielono na 5 rozdziałów, zatytułowanych kolejno: I. Miejsce i rola geopolityki w systemie nauk, II. Metody i podstawowe paradygmaty badawcze, III. Rozwój myśli geopolitycznej, IV. Współczesna myśl geopolityczna, V. Wybrane problemy geopolityczne współczesnego świata. Wykład poprzedza *Wstęp*, w którym sygnalizuje się podstawowe kwestie metodyczne oraz metodologiczne odnoszące się do geopolityki. Przypomina się, że polityka jako forma aktywności społecznej człowieka jest związana z określoną przestrzenią geograficzną i jej właściwościami; położenie geograficzne przesądza o klimacie, rodzaju fauny i flory, o strukturze geofizycznej ziemi, wyposażeńiu w bogactwa naturalne, wpływa także pośrednio na charakter działalności gospodarczej. Dlatego też geograficzne czynniki stanowiły zawsze elementarne podstawy i ramy rozwoju człowieka. Społeczeństwo i gospodarka nie rozwijają się w przestrzennej próżni i dlatego elementy otoczenia ludzi, takie jak: położenie geograficzne, ukształtowanie terenu, klimat, bogactwa naturalne, stanowią podłoże kształtujące ich aktywność indywidualną oraz zbiorową.

Wskazując na ogniwa kształtowania się geopolityki jako dyscypliny naukowej odnotowano znaki z przełomu XIX i XX w., kiedy podjęto próbę wykorzystania jej do urzeczywistnienia polityki podboju, zwracając uwagę zależności między geografiami i zachowaniami kulturowymi. Zależności te wykorzystała nazistowska propaganda wojenna. Powiązanie geopolityki z ekspansjonistyczną polityką III Rzeszy spowodowało, że została ona zaklasyfikowana do nurtu badań nienaukowych i jako doktrynę uzasadniającą politykę agresji „zpechnięto” na margines dyskursu akademickiego.

Obecnie ujawnia się swoisty renesans zainteresowania nią, aczkolwiek zachowuje się do niej dystans – jako do nauki do obiektywnego badania otaczającej człowieka rzeczywistości. Wskazuje się, że nie istnieją ani obiektywne „zasady” ani też „prawa geopolityczne”, a istnieje subiektywnie generowana myśl geopolityczna, która służy do tworzenia hipotez, teorii,

scenariuszy rozwoju życia kulturowego (a w tym politycznego), które warunkuje rozwój technologiczny oraz system wartości, właściwy podmiot je wypracowującym (s. 9).

Charakteryzując w rozdziale pierwszym miejsce geopolityki w systemie nauk, wyodrębnilo analitycznie 5 zagadnień: 1. Geografia ma znaczenie, 2. Definiowanie geopolityki, 3. Specyfika współczesnej geopolityki, 4. Obszary badawcze geopolityki, 5. Geopolityka jako struktura, geopolityka jako kultura.

Wskazuje się tu, że każde społeczeństwo rozwija się na określonym obszarze geopolitycznym, który bezpośrednio czy też pośrednio określa środowisko ekologiczne danego kraju, stanowiące obiektywne warunki bytu dla danej społeczności. Geografia, podejmując się refleksji nad otaczającą człowieka rzeczywistością, stara się analizować modele związków między człowiekiem a społeczeństwem, człowiekiem a przyrodą czy też człowiekiem a przestrzenią. Przyjmuje się, że pojęcie „geopolityka” funkcjonuje od 1899 r. Jego zakres jest wciąż nieprecyzyjny; różną nadaje się mu treść (s. 28). W wymiarze naukowym sytuuje się je wśród różnych dyscyplin, a przede wszystkim w obrębie nauk geograficznych, politycznych, stosunków międzynarodowych; odmawia się jej często charakteru odrębnej dyscypliny, a uznaje za „geografię polityczną”, bądź za doktrynę polityczną (ideologię) ukierunkowaną na promocję tezy o istnieniu ścisłych zależności między środowiskiem geograficznym a charakterem i tendencjami rozwojowymi państw oraz ich ekspansją terytorialną. Nowego znaczenia nabiera ona wraz z poszerzaniem się badań nad środowiskiem międzynarodowym. Definiuje się na nowo istotę geopolityki, a w tym jej przedmiot zainteresowań i badań. Przy tym ujawniła się duża różnorodność w zakresie jej rozumienia i definiowania, zwłaszcza wynikająca z przyjmowania teoretycznych opcji różnych dyscyplin poznania naukowego.

Etymologia, grecki rodowód: *geo* i *politike* przekonuje o pojmowaniu jej jako uprawianiu polityki (rządzeniu państwem) na określonym terytorium. We współczesnych ujęciach encyklopedycznych objaśnia się ją m.in. jako naukę o zastosowaniu geografii do polityki światowej, jako badanie wzajemnych relacji między natu-

ralnymi elementami a polityką państw, jako naukę która, bada relacje między cechami geograficznymi państwa a jego polityką czy też analizę geograficznych czynników, wpływających na siłowe związki potęg w międzynarodowej polityce, bądź jako dziedzinę wiedzy podejmującej się studiów nad państwem rozumianym jako fenomen przestrzenno-terytorialny i koncentrującą się na zrozumieniu geograficznych podstaw jego siły (s. 29–30).

We współczesnej literaturze polskiej obserwuje się również różne jej definiowanie, od określenia, że nie należy ona do nauki, a jest to geografia wykorzystywana przez propagandę, po zauważenie, że jest to naukowa i stosowana dziedzina wiedzy z pogranicza politologii i geografii, której tradycyjnym przedmiotem zainteresowania był wpływ cech środowiska przyrodniczego i położenia państw na ich rozwój i znaczenie polityczne czy też, że jest to nauka o zależności wewnętrznej i zewnętrznej polityki danego narodu od właściwości przyrodniczych obszaru, na którym ten naród mieszka.

Zauważa się, że współczesny renesans polityki jako akademickiej dyscypliny badawczej nastąpił w dużej mierze dzięki odrzuceniu, czy też rewizji dotychczasowych paradygmatów i podejść badawczych, co pozwoliło na ukształtowanie się tej „nowej odmiany”. Renesans polityki jest też związany z intelektualnymi wyzwaniami stojącymi przed badaczami próbującymi zrozumieć i wyjaśnić dynamikę współczesnych procesów międzynarodowych. Potrzeba powrotu do myślenia w kategoriach geopolitycznych została spowodowana wieloma czynnikami, wśród których wymienia się: rozpad świata dwubiegunowego, koniec Związku Radzieckiego, powstanie Zjednoczonej Europy i przemiany w stosunkach USA–Europa, globalizacja świata, trudności we wprowadzeniu „nowego ładu światowego”, zjednoczenie Niemiec, ożywianie nacjonalizmów etnicznych, pojawianie się nowych aktorów międzynarodowych. Wydarzenia te zrodziły zapotrzebowanie na swoistą „wyobraźnię geopolityczną”, dzięki której można definiować zmieniony system międzynarodowy oraz wskazać na politykę, której przyjęcie umożliwiłoby stawianie czoła wyzwaniom związanym z globalizacją świata i kształtowaniem się nowego ładu światowego.

Wskazuje się, że współczesna geopolityka zaczęła kształtować się w sytuacji, w której tradycyjne kategorie geopolityczne, jak przestrzeń, położenie, granice zaczęły tracić na znaczeniu, głównie ze względu na rewolucję informatyczną i komunikacyjną, narastające tendencje integracyjne oraz procesy globalizacji świata. Rosnąca współzależność świata powoduje, iż współczesna globalna przestrzeń geopolityczna w coraz mniejszym stopniu będzie zdominowana przez „politykę siły” oraz rywalizację o nowe terytoria. Spowodowało to zmianę podejścia do badań geopolitycznych i włączenie do analiz nowych elementów, które wzbogaciły tę dyscyplinę naukę na powrót, czyniąc z niej element naukowego dyskursu, dotyczącego przemian politycznych, zachodzących we współczesnym świecie. Zaiszła konieczność modernizacji i dostosowania polityki do zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej.

Nowe podejście do badań i analiz geopolitycznych pozwala na oddzielenie geopolityki jako wiedzy naukowej od analiz geopolitycznych, mających na celu pomoc w realizacji celów politycznych lub też narzucać za pośrednictwem massmediów określony sposób podziału i postrzegania przestrzeni międzynarodowej (s. 48).

Zauważa się, że ważnym impulsem do rozwoju analiz o charakterze geopolitycznym stał się przemiany polityczne, związane z upadkiem ZSRR, zjednoczeniem Europy i ograniczenia przez amerykańską administrację George’a Busha budowy „nowego porządku światowego” (s. 49). Wskazuje się, że wartościową i całościową koncepcją, za której pomocą podejmuje się próbę wyznaczenia i opisu pól badawczych tej dyscypliny, stała się propozycja analizy geopolityki jako kultury nawiązująca do pojęcia „geopolitycznego dyskursu” (s. 63).

W rozdziale drugim charakteryzując metody i paradygmaty badawcze, wyodrębniono analityczne zagadnienia: 1. Metody badawcze w geopolityce, 2. Paradygmat geocywilizacyjny, 3. Geoekonomia, 4. „Informacjonizm”, 5. Paradygmat systemu światowego, 6. Podejście krytyczne. Wskazuje się tu, że nie ma jednej uniwersalnej metody badawczej, pozwalającej na rozwiązanie każdego problemu poznawczego, a wszystkie nauki i dyscypliny mają swój specyficzny zespół metod, które naukowcy starają

się rozwijać i doskonalić (s. 75). Przypomina się, że kompleksowe podejście do badań zapewni ich, obiektywizację i poprawność formułowania uogólnień. Przekonuje się, że w historii myśli geopolitycznej zwraca uwagę klasyfikacja metod badawczych dokonana przez amerykańskiego badacza Saula Cohena. Wyróżniał on metody: 1. Historyczną, 2. Morfologiczną, 3. Funkcjonalną, 4. Analizę potęgi, 5. Podejście behawioralne, 6. Podejście systemowe.

Zauważa się, że w analizach geopolitycznych dużą nośność ma interpretacja cywilizacyjna. Obecnie uznaje się, że tworzący się ład międzynarodowy determinowany będzie przez sprzeczności cywilizacyjne, tzn. że dawny konflikt ideologiczny zastąpią konflikty nowego typu, których podstawowym źródłem będą różnice kulturowe. Postęp społeczny, zwłaszcza zaś procesy globalizacji jako nie w pełni i niejednakowo satysfakcjonujące różne środowiska, nie tylko nie złagodzą sprzeczności, pochodnych odmienności kulturowych, ale będą pogłębiać pewne ich aspekty aż do bezpośredniej konfrontacji, próbując dowieść ich wyższości lub uchronić przed obecną dominacją (s. 90).

Podkreśla się, że z uwagi na doniosłą rolę w życiu, współczesnego człowieka zachowań ekonomicznych (większość życia upływa obecnie w kręgu ekonomii na produkcji i konsumpcji) czynniki ekonomiczne oddziałują w istotny sposób na kształtowanie się stosunków politycznych zarówno wewnątrz państw, jak i w skali międzynarodowej. Uznaje się nawet, że czynniki ekonomiczno-techniczne mają wiodące znaczenie wśród czynników sprawczych rozwoju i zmienności stosunków międzynarodowych. Współczesne życie gospodarcze wywiera coraz większy wpływ na stosunki międzynarodowe i na stosunki wewnętrzne poszczególnych krajów, czego przejawem jest prowadzona walka o rynki zbytu, o surowce, o transfer środków finansowych i technologii, o reguły konkurencji, o trwałą rozwój oraz o kodeksy postępowania korporacji i koncernów międzynarodowych. Zauważa się, że wobec nasilenia się ekonomizacji polityki międzynarodowej i ujawniających się zagrożeń z tym związanych w strategii międzynarodowej miejsce geopolityki powinna zająć geoeconomika. Wo-

bec odchodzenia od tradycyjnego postrzegania geopolityki (rzeczywistości geograficzno-przestrzennej i politycznej) powodowanego postępowaniem naukowo-technicznym szczególną nośność zdobywa informacyjność, przepływ informacji, szybkie podejmowanie decyzji. Rzeczywistość ta rewolucjonizuje ład kulturowy, a w tym oblicze życia politycznego; uznaje się, że infosfera („piąty wymiar”) staje się najbardziej wpływowa w kształtowaniu współczesnej geopolityki.

W analizie intelektualnej „geopolityki” podkreśla się dużą nośność „teorii krytycznej”. Pozwala ona przede wszystkim wskazać strategiczne znaczenie geograficznych przeobrażeń w aktywności międzynarodowej i kształtowaniu strategii polityki zagranicznej państwa (s. 131).

W rozdziale trzecim, prezentując rozwój myśli geopolitycznej wyodrębniono analityczne zagadnienia: 1. Intelektualne źródła geopolityki, 2. Narodziny myśli geopolitycznej, 3. Klasyczny okres rozwoju myśli geopolitycznej, 4. „Narodowe szkoły geopolityki”. Dostarcza się tu usystematyzowanej wiedzy o kształtowaniu się w procesie dziejowym myśli geopolitycznej, a w tym o czynnikach ją generujących, warunkujących, przewartościowujących. Przypomina się tu, że geografia od zarania dziejów ludzkości służyła jako jeden z elementów interpretacji procesów dziejowych i życia społeczno-politycznego.

Charakteryzując w rozdziale czwartym współczesną myśl geopolityczną wyodrębniono analityczne kwestie: 1. Rozwój myśli geopolitycznej po drugiej wojnie światowej, 2. Odrodzenie geopolityki *Herodote*, 3. Geopolityka krytyczna, 4. Ponowoczesne nurty badawcze: *postmodern geopolitics*, 5. Astropolityka. Zwraca się uwagę, że geopolityka największą popularnością cieszyła się w okresie pomiędzy I a II wojną światową. Po II wojnie światowej znalazła się w nielase i sam termin praktycznie zniknął z dyskursu naukowego. Szczególnie silnej krytyce poddano ją w USA i ZSRR, dwóch mocarstwach, które zdominowały świat po II wojnie światowej.

W latach 70. XX w. nośne stały się w analizach intelektualnych tzw. cykle oscylacji w rozwoju kulturowo-cywilizacyjnym. Wśród ich propagatorów byli m.in. Mikołaj Kondratiew,

Charles F. Dorau, George Modelski. W interpretacji tej zauważa się, że zjawiska i procesy życia kulturowo-cywilizacyjnego przechodzą fazę: powstawania, rozwoju i upadku.

W przywracaniu zainteresowania geopolityki ważną rolę spełniło pismo *Herodote* wydawane przez francuskich geografów. Od początku lat 80. poświęcano na jego łamach dużo miejsca geopolitycznym analizom obszarów konfliktów na świecie, m.in. wojnom domowym oraz konfliktom międzynarodowym, i takim państwom, jak: Nikaragua, Chile, Angola, Cypr, Afganistan, Izrael i Palestyna. Zaczęto podnosić problematykę regionalną. Radykalne i krytyczne podejście francuskich geografów do geografii i geopolityki zainspirowało do poszukiwania nowych dróg rozwoju dyscypliny. Wtedy też nośna stała się tzw. krytyczna perspektywa badawcza. Geopolityka zaczęła być postrzegana jako ideologiczny proces kształtowania przestrzeni, tworzenia granic i barier politycznych i kulturowych, mających na celu oddzielenie „swej” przestrzeni od przestrzeni „obcej”, która może stanowić zagrożenie. Przedmiotem badań stały się problemy wiedzy i dyskursy dotyczące geograficznych aspektów stosunków międzynarodowych. Twórcy pojęcia „geopolityka krytyczna” nawiązywali do takich nurtów badawczych, jak teoria krytyczna, postmodernizm i poststrukturalizm, czerpiąc wiele z ich tradycji badawczej. Twórcy geopolityki krytycznej postulowali redefinicję dotychczasowej koncepcji tej dyscypliny i zakładali, iż geopolityka jest szerszym fenomenem kulturowym, niż ją do tego czasu rozumiano. Kluczowym pojęciem, stanowiącym centrum geopolityki krytycznej jest dyskurs.

Obecnie uważa się, że procesy globalizacyjne generują potrzebę wykreowania nowego typu interpretacji zjawisk geopolitycznych. Wiedza o świecie często traci na aktualności i znaczeniu, stając się źródłem zwątpienia i niepewności. W dyskursie o „ponowoczesnej geopolityce” zwraca się uwagę na takie zjawiska jak: 1. Powstanie społeczeństwa ryzyka związane z faktem, iż życie współczesnego człowieka przebiega w kompleksowej sieci wysoko stechinizowanych struktur, 2. Rozwój konfliktów kulturowych pomiędzy społecznościami, zastępujących dotychczasowe konflikty terytorialne,

3. Rozwój technologii teleinformatycznych, 4. Globalizacja świata wraz z jego deterytorializacją. Główne kierunki przemian cywilizacyjnych w sferze stosunków międzynarodowych związane są z: 1. Globalizacją cywilizacji, 2. Synkretyzmem cywilizacji, 3. Koniecznością wspólnego rozwiązywania problemów i wprowadzania ładu globalnego, 4. Regionalną integracją świata, 5. Wzrostem aktywności organizacji pozarządowych, 6. Ograniczeniem suwerenności zewnętrznej, 7. Unikaniem wojen jako środka rozwiązywania sporów (s. 273).

Zwraca się w prezentacji teorii geopolitycznych uwagę na przestrzeń międzynarodową – jako pole rywalizacji pomiędzy „łądem” a „morzem” oraz na rolę „przestrzeni powietrznej”, która pod wpływem postępu naukowo-technicznego ulega ciąglemu doskonaleniu. Podkreśla się, że przestrzeń kosmiczna, mimo formalnych ograniczeń, stała się kolejnym obszarem rywalizacji między światowymi mocarstwami, a ludzkość wchodzi w „wiek kosmosu” (s. 286).

Prezentując w rozdziale piątym problemy geopolityczne współczesnego świata wyodrębniono zagadnienia: 1. Wizje porządku światowego po zimnej wojnie, 2. Przestrzenny podział świata: Północ-Południe i jego geopolityczne konsekwencje, 3. Europejska przestrzeń geopolityczna. Wskazuje się tu, że wraz z upadkiem dwubiegunowego układu, w którym równowaga strategiczna dwóch mocarstw osiągnięta została przez wzajemne zastraszenie nuklearne, nastąpiły zmiany kierunków rozwojowych środowiska międzynarodowego. Załamała się dotychczasowa dwubiegunowa struktura ładu międzynarodowego. W stosunkach międzynarodowych stała się wyraźna intensyfikacja procesów – z jednej strony dezintegracyjnych, z drugiej – integracyjnych. Doprowadziły one do zmian w wielu sferach życia międzynarodowego, a przede wszystkim umożliwiły wprowadzenie gospodarki światowej w fazę globalizacji zapewniającą swobodę przepływu kapitału i głoszącą powszechną liberalizację handlu (s. 295).

Na obecnym etapie rozwoju stosunków międzynarodowych ważnymi elementami współtworzącymi system międzynarodowy i oddziaływującymi na jego efektywność stały się: współzależność, globalizacja i transgraniczność.

Tworzy się nowy typ powiązań międzynarodowych, megakapitalizmu z globalnym handlem, pieniądzem i gospodarką światową, które często funkcjonują ponad i poza państwem. Globalnego charakteru nabierają też zagrożenia cywilizacyjne, jak np. dewastacja przyrody, wyczerpywanie się zasobów surowców naturalnych, terroryzm międzynarodowy czy masowe migracje.

Współczesną popularność geopolityki objaśnia się takimi czynnikami, jak: koniec ideologii świata dwubiegunowego, zastąpienie porządku jałtańskiego „nieporządkiem narodów” trudności we wprowadzaniu „nowego ładu światowego”, większa autonomia średnich potęg spowodowana fragmentaryzacją systemu międzynarodowego, przeciwstawienie się globalizmowi oraz współzależności pomiędzy gospodarką a społeczeństwem informacyjnym, wpływ na system międzynarodowy zarówno nowych technologii wojskowych, jak i technologii wytwarzania bogactw, pojawienie się nowych aktorów międzynarodowych, jakimi są kraje Azji Południowo-Wschodniej, fundamentalizmy, regionalizmy, trybalizmy itp.

Współczesność określa się mianem epoki przejściowej, w której z jednej strony dotychczasowy system wytracił swoje możliwości dalszego funkcjonowania, a jednocześnie nie wyłania się alternatywa dla panującego porządku. Zauważa się, że kryzys nowoczesnego systemu światowego może potrwać około 25–30 lat, a ponieważ cechą okresu przejściowego są intensywne oscylacje wszystkich struktur i procesów, które są znane jako zasadnicza część istniejącego systemu świata, krótkoterminowe oczekiwania są niestabilne. Niestabilność ta może prowadzić do znacznych niepokojów, a w tym do przemocy (s. 300–301).

Zauważa się, że współczesny świat został zdominowany przez konfrontację między globalnymi tendencjami homogenizacyjnymi, związanymi z ekspansją światowego rynku zorientowanego na konsumpcję i zysk, oraz przeciwstawiającymi się im tendencjami separatystycznymi, nacjonalistycznymi i fundamentalistycznymi, reakcją na procesy westernizacji (w negatywnym sensie polegającym na upowszechnianiu wzorów prymitywnych, podlegających stosunkowo łatwej recepcji) niezachodnich spo-

czeństw jako wzrost znaczenia ruchów fundamentalistycznych i prowincjonalnych fanatyzmów. Obie siły: fundamentalizm i „makedonaldyzacja” świata podkopują demokratyczny charakter współczesnego społeczeństwa globalnego (s. 311).

Zauważa się, że z geopolitycznego punktu widzenia współczesny świat jest strukturą chaotyczną. Geopolityczny chaos generowany przez różne przyczyny m.in. przez rosnące nierówności w skali światowej (podział Północ-Południe) oraz powiększanie się liczby ludzi wykluczonych ze światowego dobrobytu (s. 315).

Odnosząc wektory przemian globalnych do postępujących procesów integracji europejskiej stawia się oraz poszukuje odpowiedzi: jaka jest rola i miejsce Europy w świecie, jaka będzie jej przyszłość, co praktyce oznacza bycie Europejczykiem i jaki to ma wpływ na tożsamość społeczną mieszkańców Europy? Zauważa się, że obecne określenie „Europa” jest nieprecyzyjne w aspekcie zarówno przestrzennym, jak politycznym i gospodarczym.

Istniejące struktury i organizmy tworzące ład europejski są niezwykle zróżnicowane wewnętrznie.

Wykład osadzono w starannie zgromadzonej i wyselekcjonowanej literaturze przedmiotu, co odbija się w aparacie naukowym (w przypisach).

Prezentowana książka w istotnym stopniu wzbogaca wiedzę o przemianach cywilizacyjnych, a w tym o obliczu współczesnej cywilizacji. Łącząc wiedzę geopolityczną z tendencjami przemian kulturowych świata ujawnia się tendencje przemian, jak też wyzwania, przed którymi staje ludzkość, wskazuje się na zagrożenia generowane przez kształtujący się ład globalny powodowany zarówno unifikacją, jak i dywersyfikacją życia kulturowego.

Andrzej Chodubski

Marceli Kosman, *Kultura polityczna – kultura historyczna*, Poznań 2009, ss. 147.

W poznaniu politologicznym wyjątkową rolę zajmuje kultura polityczna. Jest ona ważną siłą generującą postawy, zachowania szero-